

ОБРАЗИ - СИМВОЛИ В КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ ПАТЕРИКУ

Києво-Печерський Патерик - видатний твір письменства Київської Русі - усі частіше стає об'єктом історичних та літературознавчих досліджень в Україні та за її межами. Однією з причин особливої зацікавленості вчених є те, що в минулі століття Патерик був чи не найпопулярнішою книгою серед світських і духовних читачів. Михайло Грушевський стверджував: "...факт зостається фактом. не "Слово о полку Ігоревім", не "Закон і Благочестя", не Літопис, а Патерик став твiрiвчо відновлюваним, поширеним, а з початком нашого друкарства - неустанно передруковуваним твором старого нашого письменства, "золотою книгою" українського письменного люду" /1, 113-114/.

Цей твір, у першу чергу, релігійний, Києво-Печерський Патерик зображував події з точки зору возвеличення чернечого руху, формування образу святості, доведення вишості й святості монастиря на землі, де тільки починала утверджуватися християнська релігія. Адже відомо, що всяка молода релігія відзначається фанатизмом, а значить - посиленою увагою до релігійної теми.

Релігія з її чіткими настановами, догмами, яким підкоряється все живе й неживе у всесвіті, давала середньовічній людині, яка жила у нестабільній політичній та економічній ситуації, відчуття "окресленого простору", закономірності, впорядкованості та, врешті-решт, дозволяла почуватися впевненіше, допомагала боротися зі страхами. Києво-Печерський Патерик активно виконував цю функцію: у його новелах-легендах добро завжди перемагає зло, несправедливість покарана, добродійність нагороджена - створюється відчуття постійної Божої опіки над віруючими, - і основне завдання християнства зводиться до молитви, віри і виконання Божих заповідей. У цьому середньовічна людина

знаходить порятунком від хаосу оточуючого життя. Та й чудо, як спосіб виконання бажань і форма встановлення справедливості, було дуже привабливим поняттям для людини, що лише починала усвідомлювати глибини нової віри.

Твори давньої літератури характеризуються тим, що їх образи якнайбільше наближаються до понять знака і символу, саме в них чітко проглядаються ті образи-символи, які в психологічній науці слідом за К.Г.Юнгом прийнято називати архетипами - "формами й образами, які є колективними за своєю природою, зустрічаються практично по всій землі як складові елементи міфів і є в той же час автохтонними індивідуальними продуктами несвідомого походження" /2, 165/.

Києво-Печерський Патерик як твір релігійної літератури не може не містити образів колективного несвідомого, адже сфера релігійного завжди базується на архетипах.

У збірнику новел подається картина чернечого життя давньоруського Києва. Кожна патерикова новела побудована на протистоянні двох світів: чернечого і світського, святого і диявольського, свідомого і несвідомого. Боротьба між цими полярними світами відбувається у Києво-Печерському монастирі, конкретніше - у його печерах.

Що може символізувати печера з її світлими, обжитими місцями і темними закутками, таємничими, недослідженими глибинами? Абсолютно відверта паралель - людська психіка з очищеною свідомістю і непізнаним підсвідомим, між якими відбувається постійне зіткнення. До речі, світле, свідоме начало перемагає, витісняючи чорні, гріховні бажання у темну частину підсвідомого. Таким є символічне значення боротьби монастирської братії з нечистими духами-бісами. Ченці в печерах борються із спокусами багатства, неробства, позірної святості, плотської хіті, вони співають ночами псалми, закопуються в

землі, протистоять нападам бісів. ця боротьба спрямована не просто на звільнення з-під надокучливих нападів, а на справжню перемогу, яка дає владу над нечистою силою.

Однак не завжди печера трактується у Патерикові як символ, знак спасіння і святості. щоб дійти до них, іноді потрібне сходження не вниз, в печеру, а сходження вгору, як це сталося з Антонієм Печерським. Символ сходження вгору використовувався у всі часи. Усі релігії зводили свої храми на узвишсях, гори часто самі по собі вважалися священними /Олімп, Афон/. Та й, зрештою, сходження вгору може бути ототожнене з процесом духовного зростання, яке і визначає поняття святості. Чернець шукає / і мусить знайти/ інший, "горній" світ, який підноситься над повсякденністю, виводить з "падолі землі" до світу небесного. /4, 13/.

Образ Антонія може розглядатися як архетипний символ, "архетип старого мудреця, вищого майстра й учителя, архетип духа" /2, 123/. навіть саме ім'я святого вказує на його місію навчати і передавати досвід здобування святості, адже єгипетський аскет Антоній Великий, один з найпопулярніших християнських святих, майже ціле життя пробув у пустелі, віддаючись аскезі, боротьбі зі спокусами та навчанню послідовників./див.:4, 123/. Антоній Печерський, як і його попередник, прагнув завжди до усамітнення та до навернення людей в іноцтво. Саме він, як справжній мудрець, був наділений даром пророцтва.

Можливо, саме через те, що постать святого Антонія Печерського сприймалася такою величною і масштабною, а його вчинки - богонатхненними, автори Патерика не присвятили Антонієві жодного окремого розділу, а "змусили" його існувати поряд з усіма ченцями Києво-Печерського монастиря як символ чернечої мудрості і духовної величі.

Одним із поширених символів Патерика є вода, темне озеро, зану-

рення у яке передуг підйому. Вода, в даному випадку, є символом не-свідомого, яке святий повинен пізнати, щоб мати змогу, врешті, стати святим. Живописці, прикличані Божою Матір'ю для розписування Печерської церкви, відмовлялися це зробити, мотивуючи тим, що храм надто великий, і вирішили повернутися додому у Візантію. Але як не веслували вони, човен усе одно йшов проти течії вгору по Дніпру до Києва. Живописці пливли проти своєї волі - йшли проти своєї темної природи, яку символізує вода, бо були керовані вищою Божественною волею /З, 9-12/. Тіло Григорія Чудотворця, потопленого князівськими слугами, у чудовий спосіб опиняється у замкненій келії, чим засвідчено перемогу святого над темною стихією /З, 137/.

Несвідоме людини часто буває настільки сильним і некерованим, що символізувати його може лише розбуяне море, серед якого й опинився варяг Шимон /З, 2-3/. Молитва й розкаяння рятують його від наглої смерті - він чує голос, який називає розміри майбутньої церкви, і бачить в небі образ цієї церкви. Після цього буря вщухає, і Шимон - а разом з ним і всі його супутники - врятовані.

Символ води не трактується в патерикових новелах лише в аспекті злого, диявольського начала. Не все несвідоме породжене тваринними інстинктами. Воно може бути джерелом вищих емоцій - любові, натхнення, інтуїції. Так росаю позначає Бог місце для Печерської церкви, а ще існує криниця святого Леодосія, воду з якої брали для зцілення хворих.

Атрибутом Божества, його уособленням виступає у патерикових новелах священний, незгасний вогонь. Взагалі для агіографічної легенди властива "світлоносність" образів, яка сягає своїм корінням у ті часи, коли слов'яни поклонялися Сварогу і Дажьбогу. Агіографи переосмислили сутність поганського божества і перенесли цю сутність

у сферу нової релігії.

Серед чудесних знамень, які являв сам Господь, коли вказував місце для церкви в Києво-Печерському монастирі, був вогняний стовп від неба до землі, який символізував єднання земного і небесного, їх нерозривний зв'язок /З, 8/. Печерського монаха Федора піддали тортурам, щоб він віддав знайдене у печері золото. Його підпалили, але, як свідчить Патерик, святий перебував у вогні, як у росі, полум'я навіть не торкнулося його власяниці /З, 139/.

Іноді вогонь виконував також очисну функцію, як у випадку з Іваном - затворником, що в печері намірився боротися зі своєю гріховною пристрасцю. Там йому явився вогняний змії, який ледь не пожег його. Від молитви ченця блиснула блискавка, змії щез-і святого осягло божественне світло /З, 141/.

Як бачимо, релігійні символи присутні в Патерику скрізь, а оскільки вони сполучаються з емоційністю сприйняття, спостерігаються впродовж усіх новел твору, їх можна кваліфікувати як архетипні. У кожній новелі приховані психологічні процеси, які так чи інакше засвідчують необхідність зустрічі з несвідомим, яке виявляє себе у архетипах чуда, сходження, старого мудреця, води і вогню. Це абсолютно закономірно. Адже Києво-Печерський Патерик як колективний твір давньої літератури стоїть близько до творів фольклору, окрім того, основною його темою є тема релігійна, а саме в сфері релігії найчастіше трапляються колективні образи й символи.

Очевидно, ці образи-символи приваблювали до Патерика читачів впродовж кількох століть, адже вони дозволяли піднятися із сфери тимчасовості у сферу вічності, приборкати "своїх" демонів: агресивність, пристрасцю, егоїзм, перебороти страх смерті, прилучитися до загальнолюдського. І Патерик, з його зневажливим ставленням до

земного життя як до незначної тимчасової ситуації, з його палкою й беззаперечною вірою в життя вічне, з його постійним протиставленням світу небесного світові земному, активно допомагав людям у цьому, за що й набув такого визнання.

У цьому і криється соціальна значимість Києво-Печерського Патерика, та й мистецтва взагалі: воно постійно працює над вихованням людей, що живуть в ту чи іншу епоху, тому що дає життя тим поняттям і образам, яких людям, епосі найбільше не вистачає. Від незадоволення сучасністю творчий порив веде митця вглиб, поки він не віднайде у своєму підсвідомому того образу, який здатний компенсувати недоліки епохи.

Києво-Печерський Патерик був покликаний допомогти середньовічному суспільству перебороти в собі страхи: і страх смерті, і страх життя. Для цього він і подавав конкретну модель поведінки, і шлях до спасіння душі.

-
1. Грушевський М.С. Історія української літератури. - К., 1992.-Т.3.
  2. Анг К.Г. Психологія и релігія. // Архетип и символ. - М., 1991.
  3. Абрамович Д.І. Києво-Печерський Патерик. Репринтне видання. - К., 1991.
  4. Горський В.С. Святі Київської Русі. - К., 1994.